

1. Ет өнімі (тірі салмағымен) — 108140 цн. (10814 тн.);
2. Сүт - 329272 цн. (32927,2 тн.);
3. Жұмыртқа - 7198,4 мың дана.

Басты кәсіпорын Жамбыл облысы Жуалы ауданы Б.Момышұлы ауылында орналасқан «Бурный сүт компаниясы» ЖШС, "Бурный сыр зауыты" ЖШС. 2021 жылы сүт өнімін молайту мақсатында жоғарыда айтыған жүгері сүрлемін басып отырғанын және осының арқасында сүт сауу көлемі өткен жылмен салыстырғанда үлкен нәтиже көрсеткені де мәлім болды. Сонымен қатар, АШӨК басшысы кооперативтің жанынан кішігірім сүт өңдеу цехы ашылды. Аудан шаруашылықтары мен жеке қосалқы шаруашылықтар сүт өнімін өндіруге бейімделген. Себебі, жұмыс істеп тұрған және жаңадан ашылған барлығы 7 сүт өңдеу цехтарының арқасында сүт өткізу мәселесі толығымен шешімін тапқан.

Қорытынды. Жуалы ауданының табиғи жағдайын шаруашылығын агроөнеркәсібін зерттей келе мынандай қорытындыға келдім. Өз ойымды ұсыныс ретінде білдіруді жөн көрдім.

1. Біріншіден, аудан экономикасын дамытудың басты бағыты агроөнеркәсіптік кешен болып саналатындықтан, ауыл шаруашылығында заман талабына сай қажетті индустриалды техниканы пайдалануды дамыту, бөлінген техниканы барынша игеру.

2. Екіншіден, Тараз қаласын сүт өнімдерімен қамтамасыз етіп отырған «Бурный сүт компаниясы» ЖШС, "Бурный сыр зауыты" ЖШС сүт өнімін көбейтіп, осы цехтардың жүктелімін арттырып, аудан экономикасын көтеру.

3. Үшіншіден, әр ауылдық округте кооператив құрып, сүрлемдік жүгері егістігін көбейту. Бұл жоспарлы жұмыс нәтижесінде бір сиырдан алынатын сүт көлемі көбейеді, сүт зауыттарының жүктелімі мен ауыл тұрғындарының экономикалық жағдайы артады және жоғары өнімге қол жеткізу үшін су үнемдеу технологиялары көптеп қолданылатын болады.

4. Төртіншіден, мал шаруашылығын, құс шаруашылығын дамытудың маңызы зор. Себебі, ауданда жайылымдық жерлер жетерлік. Әсіресе, ірі қара, қой, жылқы шаруашылықтарын әрі қарай дамытуға қолайлы. Сол орайда ірі фермерлік шаруа қожалықтарын, құс фабрикаларын ашу қажет.

Бұдан басқа да ауданды көрсейту, абаттандыру, экологиясын жақсарту, мәдениет ошақтарын, демалыс орындарын және саябақтар салу басты назар аударатын мәселелер болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. О Стратегии индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2003-2015 годы: Указ Президента Республики Казахстан от 17.05.03, № 1096 // САПП. – 2003.
2. «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтің Қазақстан халқына жолдауы. – Астана, 2010.
3. О внесении изменений в решение Жуальинского районного маслихата от 14 апреля 2020 года № 63-3 «Об утверждении плана управления и пользования пастбищ Жуальинского района за 2020-2021» годы» 11.09.2020.
4. <https://www.facebook.com/profile.php?id=100074082309754> парақшасы
5. <https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl-zhualy?lang=kk> сайты
6. <https://www.gov.kz/memleket/entities/zhambyl?lang=kk> сайты

ӘОЖ 504.03

ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Балтабек Гаухар Сәрсенбекқызы
Baltabek.gaukhar@mail.ru

Бұл мақалада қазіргі кезеңдегі Орталық Қазақстан экономикасының түрлі секторларындағы экологиялық проблемаларға байланысты мәселелер қарастырылады. Қоршаған ортаның ластану деңгейі көмір, түсті және қара металлургиядағы, химиядағы, машина жасаудағы өнеркәсіптік ілгерілеумен, сондай-ақ көлік магистральдары мен көптеген коммуникациялар желісінің өсуімен бірге өсіп келе жатқаны атап өтілді. Екінші жағынан, энергияны көп қажет ететін және ресурстарды көп қажет ететін өнеркәсіптік өндірістің ұлғаюы аймақтағы экологиялық дағдарыстың нақты қатеріне әкелді. Экологиялық мәселені шешу табиғи жүйелерді сақтау және қалпына келтіру, қоғамның тұрақты дамуға толық көшуі, оның ішінде табиғи ресурстар, техникалық, экономикалық, демографиялық және әлеуметтік-мәдени аспектілерді қамтитын экологиялық тұжырымдаманы іс жүзінде жүзеге асыру арқылы мүмкін болады деген қорытындыға келді. Бұл шаралар қазіргі экологиялық дағдарыстан шығуға, қоршаған ортаның жағдайын түбегейлі жақсартуға ықпал етеді және ғарыш экологиясын сақтаудың кілті болады. Зерттеудің әдіснамалық негізі ғылыми объективтілік принципі болды, ол саладағы экономикалық өзгерістердің шындығын ескере отырып, зерттелетін тақырыпты талдауға мүмкіндік берді.

Егемен Қазақстандағы ішкі саясаттың маңызды бағыттарының бірі республиканың аймақтық экологиялық проблемаларын шешуге талпыныстар болып табылады. Себебі, Орталық Қазақстанның өндіргіш күштерінің дамуы Қазақстан Республикасының экономикалық дамуының жалпы үрдістеріне толық сәйкес келді, ол үшін өнеркәсіп пен әлеуметтік-экономикалық құрылым пропорцияларындағы кернеуліктің өсуімен өңірдің экологиялық ерекшеліктерін ескерместен ұзақ мерзімді қозғалыс тән. Мұның бәрі тек өндірістік орталықтарда ғана емес, сонымен бірге бүкіл аймақта экологиялық жағдайдың күрт шиеленісуіне әкелді. Өткен ғасырдың жиырмасыншы жылдардың аяғында Орталық Қазақстанның бірде-бір елді мекені қажетті сапалы ауыз сумен қамтамасыз етілмеген. Қоршаған ортаның ластануы тамақ сапасына әсер етті. Халықтың, әсіресе бала кезіндегі, аурушандығы мен өлім-жітімі өсті. Орталық Қазақстанда қалыптасқан өнеркәсіптік құрылым экологиялық проблемалардың кең спектрінің негізгі себебі болды, олардың сипаты, өз кезегінде, көбінесе нақты өнеркәсіптік кешеннің қызметімен, олардың атмосфералық ауаның, жер үсті және жер асты суларының сапасына, топырақтың, орманның және басқа да табиғи салалардың жай-күйіне әсер ету дәрежесімен айқындалды. Осыған байланысты, ХХІ ғасырдың басында Орталық Қазақстанның барлық өнеркәсіптік орталықтарын алаңдатарлық және күрделі экологиялық жағдайы бар өңірлер санатына қосу маңызды болды. КСРО кезінен бастап Қарағанды облысына қуатты өнеркәсіптік әлеует қана емес, күрделі экологиялық ахуал, энергия және ресурсты қажетсінетін өндірісі және ескірген, қоршаған ортаны ластайтын технологиялары бар экономика, негізгі қорлардың 50% және одан да көп тозуы мұра еткені белгілі болды.

Орталық Қазақстанда көмір, түсті және қара металлургия, химия, машина жасау кәсіпорындарының шоғырлануы, көлік маршруттары желісінің және көптеген коммуникациялардың өсуі, сондай-ақ урбандалудың жоғары дәрежесі және дамыған ауыл шаруашылығы қоршаған ортаның барлық компоненттерінде ластанудың Елеулі деңгейін айқындады. Нәтижесінде, бұл аймақ дәстүрлі түрде атмосфераға ластаушы заттардың шығарындылары мен ластанған ағынды сулардың төгінділері бойынша ең жоғары нақты көрсеткіштерге ие аудандардың қатарына кіреді. Сонымен бірге, қазіргі жалпы экологиялық жағдайды анықтайтын маңызды компоненттер әлі де ауа мен су бассейндерінің нақты жағдайы, сондай-ақ су ресурстарын тұтыну болып табылады. Өнеркәсіп пен көліктің қарқынды дамуына байланысты адамның қоршаған ортасының маңызды бөлігі болып табылатын ауаның ластануы соңғы онжылдықтардағы ең қиын экологиялық проблемалардың біріне айналды. Қазақстан өнеркәсіптік дамыған елдермен салыстырғанда

ауаны ластаушылардың негізгі жеткізушісі болып табылмағанына қарамастан, Қазақстан Республикасы Қоршаған орта және су ресурстары министрлігінің деректері бойынша 21 ғасырдың басында қалаларда ауаның ластану деңгейі тіпті халықаралық стандарттарға сәйкес айтарлықтай жоғары болып қалды. XX ғасырдың соңғы онжылдығының статистикасы стационарлық көздерден атмосфераға зиянды заттардың шығарындыларының азаюын көрсетті. Дегенмен, Қарағанды облысының табиғи ортасына антропогендік қысым деңгейі айтарлықтай жоғары болып қала берді. Теміртау және Балқаш қалаларында ауаның ластану деңгейі бірқатар ингредиенттер бойынша Қазақстан бойынша орташа көрсеткіштен 1,1–2,5 есе жоғары болды. Жалпы көрсеткіштерге көмір өнеркәсібі кәсіпорындары - түсті және қара металлургия (5%) үлкен үлес қосты. Осыған сәйкес өңірде ауа неғұрлым қарқынды ластанған бес қала анықталды, атап айтқанда: химия және металлургия өнеркәсібі шоғырланған Теміртау, Балқаш және Жезқазған – түсті металлургия, Қарағанды және Шахтинск – көмір өнеркәсібі, Саран – көмір және химия. Атмосфераға шығарындылар бұрынғысынша жоғары болып қалуда және жылына 660 мың тоннаны немесе өңірдің бір тұрғынына орта есеппен 550 кг құрайды. Қоршаған ортаның неғұрлым ластанғаны бұрынғысынша Қарағанды және Теміртау қалалары болып қалуда, онда атмосфераға шығарындылар тиісінше 123 мың тоннаны және 370 мың тоннаны құрайды, кейбір жағдайларда фенолдар мен аммиак сияқты зиянды заттардың болуы шекті рұқсат етілген концентрациядан бірнеше есе артық. Қарағанды металлургия зауыты "Испат-Кармет" және Жылу энергетика кәсіпорындары ең қуатты ластағыштар болып қала береді, олардың үлесіне өңір кәсіпорындары шығарындыларының 75% - ы тиесілі.

2018 жылы Қарағанды облысындағы Теміртауда қара қар тіркелді, осыған байланысты "Қазгидромет" РМК жылжымалы зертханасы атмосфералық ауа мен топырақты зерттеді. Зерттеу барысында қалада зиянды заттардың шекті рұқсат етілген концентрациясының (ШЖК) артқаны анықталды: аммиак 3,9 ШЖК дейін; күкірт сутегі 5 ШЖК дейін; көмірсутектер 2,2 ШЖК дейін, көміртегі тотығы және азот диоксиді 5 ШЖК дейін. Ластану Жергілікті болып табылады. Қара қардағы көміртегі мен күйе концентрациясының жоғарылау көзі отын-энергетикалық кешен кәсіпорындары болып табылады. Төменгі шөгінділердегі сынамаларды талдау титан, барий, ванадий, кадмийдің көп мөлшерін анықтады. Ол сонымен қатар темір деңгейінің жоғарылағанын көрсетті, бұл металлургия кәсіпорындарының жалпы ластануына қосқан үлесін көрсетеді. "Қазгидромет" РМК-ның зерттеуіне сәйкес, қолайсыз ауа райы жағдайларында өнеркәсіптік кәсіпорындардың реттелетін шығарындылары қара қардың негізгі себептері болып табылады. Қарағанды облысы прокуратурасының Қаулысы негізінде Қарағанды облысының экология департаменті болжанған қара қар көзінің, яғни "Арселор Миттал Теміртау" АҚ қызметіне жоспардан тыс тексеру жүргізді. Тексеру барысында 2016–2017 жылдар мен 2018 жылдың бірінші тоқсаны кезеңінде қоршаған ортаға шығарындылар нормативтерінен асып кету фактілері анықталды. 2019 жылы бірқатар сот талқылауларынан кейін "Арселор Миттал Теміртау" АҚ-дан 1,3 млрд теңге көлемінде экологиялық залалды өндіріп алу туралы шешім қабылданды. Компания сондай-ақ әкімшілік жауапкершілікке тартылды. Қазіргі кезеңде экологиялық жағдайды ғана емес, өндіргіш күштердің дамуын да айқындайтын маңызды фактор су ресурстарының жай-күйі болды. Қазіргі уақытта су ресурстарының жай-күйі елеулі алаңдаушылық туғызуда. Каспий теңізі мен құрғап бара жатқан Арал теңізінен кейінгі үшінші Балқаш көлі-жердің ағынсыз ішкі су айдыны. Өңірге Қазақстанның өнеркәсіп өндірісінің 16% - ы және ауыл шаруашылығы өндірісінің 13% - ы, балық аулаудың 44% - дан астамы, жем-шөп алқаптарының 75% - ы тиесілі. Сонымен қатар, көлде түсті металлургия алыбы - Балқаш металлургия зауыты орналасқан. Қаратал өзенінің жағасында қорғасын-мырыш зауыты жұмыс істейді, көмірге арналған карьерлерді барлау және игеру жүргізілуде, полиметалл кендері барлауда, ал жеңіл өнеркәсіп кәсіпорындары жергілікті шикізат негізінде жұмыс істейді. Көлдің ірі және тікелей ластағыштары - Солтүстік Балқаш аймағының өнеркәсіптік нысандары, олар ағынды суларды көптеген қалдық қоймалардың нөсер кәрізі арқылы және күкірт ангидриті мен басқа газдар кіретін атмосфералық ауа арқылы ағызады.

Мысалы, Балқаш тау-кен металлургия комбинаты Ағынды суларды Тарангалық шығанағына ағызады. Олардағы мыс концентрациясы 35-48 ШЖК-ға жетеді, ал авариялық шығарындылар жағдайында 300 ШЖК-дан асады. Соңғы жылдары су ағындарының гидрохимиялық режимін бақылау балық шаруашылығы Су пайдалануындағы су айдындарында сульфаттардың (ШРК) шамадан тыс артуын тіркеді. Мысалы, Кіші сары Шағанда сульфаттардың мөлшері ШЖК-дан 7,8 – 8,9 есе, Бертис шығанағында – 7,7 - 9,5 есе, ал Балқаш учаскесінде – 7,7-8,1 есе артық. ШЖК сонымен қатар хлоридтердің құрамы бойынша асып түсті: Кіші Сарышағанда - 1,3 – 1,5 есе, Бертис шығанағында – 1,3 – 1,5 есе және Балқаш учаскесінде – 1,3 – 1,6 есе. Егер Балқаш көлінің ластануын сипаттайтын болсақ, онда келесі көрініс пайда болады. Гидрохимиялық талдаулардың жалпы санынан хлоридтер шекті рұқсат етілген концентрациядан 80,4% жағдайда, сульфаттар мен мыс - 100%, мырыш - 25,3%, фторидтер - 98,0%, мұнай өнімдері - 40%, фенолдар - 33,3% жағдайда асады [3, с. 382]. Балқаш көлінің суында көптеген микроэлементтер бар, олардың арасында Балқаш көлінің суында бірнеше микроэлементтер бар, олардың арасында Балқаш аймағы топырағының геохимиялық ерекшеліктеріне байланысты ауыр металдар, сондай-ақ олардың өзендер мен көлге ағынды сулармен түсуі және өнеркәсіптік объектілерден су қоймасының бетіне судың ішінара түсуі жетекші орын алады. Балқаш көлінің суында марганец, мыс, мырыш, барий, титан, бор, никель, мырыш және кадмий мөлшері балық шаруашылығы су айдындары үшін ауыр металдардың ШЖК-дан асады. Балқаш көлінің экологиясына, әсіресе Арал теңізіне ұқсас апаттың қайталану мүмкіндігіне қатысты елеулі қауіптер бар. Балқаш көлінің проблемалары жөніндегі халықаралық экологиялық форумда 2015 жылы Қазақмыс корпорациясы келесі жылы экологиялық таза өндіріс құрылысын аяқтайтыны жарияланды, бұл шығарындыларды 80-90% - ға қысқартуға мүмкіндік береді. Соңғы жылдары Балқаш бассейніндегі экологиялық жағдайдың нашарлап бара жатқанын өмір дәлелдеді.

Орталық Қазақстандағы экологиялық жағдайды тұрақтандыру бойынша түрлі заңнамалық және атқарушы құжаттарда, экологиялық және басқа бағдарламаларда тұжырымдалған ұсынымдарды қорытындылай келе, мынадай басым міндеттерді бөліп көрсетуге болады: "Байқоңыр" кешенінің Қарағанды облысының қоршаған ортасына зиянды әсерін, Көлік құралдарын іске қосудың бірінші сатыларынан (SPLV) бөлінетін бөліктердің құлау аудандарын азайту және кешенді одан әрі толық жабу. Қарағанды көмір бассейнінің жойылған көмір шахталарынан бөлінетін шахталық газ метанын кәдеге жарату және пайдалану. Балқаш көлінің экожүйесін сақтау қажет. және кейіннен жерді қалпына келтіру мен игерумен, сондай-ақ бірқатар оңалту іс-шараларын жүзеге асырумен Қарқаралы облысының Семей ядролық полигонына іргелес жерлерде радиоэкологиялық және геохимиялық зерттеулерді жалғастырсын. Аймақтағы экологиялық жағдайды жақсарту саласындағы міндеттерді шешу үшін табиғат қорғау органдары шаралар қабылдады. Жұмыс тиімділігін арттыру үшін "табиғатты және халықтың денсаулығын қорғау" атты бірыңғай кешенді бағдарлама реформаланды, ол өңірдегі барлық табиғат қорғау іс-шараларын үйлестіруге негіз болды. Осы бағдарлама шеңберінде соңғы 2,5 жылда атмосфераға шығарындыларды 106,2 мың тоннаға төмендетудің және жеткіліксіз тазартылған сарқынды суларды жерүсті су объектілеріне ағызудың экологиялық әсерімен табиғат қорғау объектілерінің құрылысына 69 млн текше метрге 2,1 млрд теңге жұмсалды. Экологиялық қауіпсіздіктің бірыңғай жүйесін құру мақсатында мемлекеттік экологиялық сараптама бойынша жұмыс күшейтілді. Бірлескен кәсіпорындар мен шетелдік фирмалардың жобаларын қарау кезінде қатаң талаптар қойылады. Экология және биоресурстар департаменті әзірлеген және облыс әкімі бекіткен экологиялық менеджмент тетігінің бірінші кезеңі, яғни қоршаған ортаны ластағаны үшін төлем кәсіпорындардың экологиялық көрсеткіштерін жақсартуда маңызды рөл атқарды. Қоршаған ортаны сақтаудың кілті өңірдегі халықты экологиялық оқыту мен ағарту болып табылады, сол арқылы біз азаматтардың белсенді, экологиялық сауатты өмірлік ұстанымды сезінуіне қол жеткізгіміз келеді. Сонымен бірге, "өтпелі" экологиялық білімге ұмтылу қажет. Бірқатар мектептерде, кәсіптік училищелерде, колледждерде және т.б. оқу кестесіне сәйкес "экология" пәні енгізілді. Кейбір жоғары оқу

орындарында эколог-мамандарды даярлау басталды. Осы жылдың өзінде бірнеше адам экология департаментінің және басқа да табиғат қорғау органдарының құрылымдық бөлімшелерінде тағылымдамадан өтті. Халықтың экологиялық жағдайы туралы уақтылы және объективті ақпаратқа және оны жақсарту жөнінде қабылданып жатқан шараларға қажеттілігін ескере отырып, барлық бұқаралық ақпарат құралдары: радио, газеттер, барлық телевизиялық арналар пайдаланылады.

Өнеркәсіптік қалдықтар проблемасының шешімі оларды қысқартудан, Қалдықтарды кәдеге жарату мен кәдеге жарату технологиясын жетілдіруден және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етуден ғана емес, сондай-ақ қалдықтарды ұйымдастыру мен мониторингілеуді қоса алғанда, құқықтық база құрудан тұратыны; өнеркәсіптік қалдықтардың пайда болуы мен дұрыс пайдаланылмауы үшін экономикалық санкцияларды жетілдіру және кеңейту; қалдықтардың экологиялық қауіптілігін және оларды орналастыруды бағалау екені белгілі болды; қалдықтардың қауіптілік сыныбының критерийлерін әзірлеу; қауіпті қалдықтарды трансшекаралық өткізу кезінде экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету. Қазіргі кезеңде экология экономика және ұлтаралық қатынастармен қатар қазақстандық қоғамның дамуын анықтайтын үш проблеманың бірі болып табылады. Республиканың жаһандық өркениет процесіне қосылуы орнықты даму моделін басшылыққа ала отырып, ақылға қонымды прогресті табиғатқа залалды барынша азайта отырып, үйлестіре отырып, әлеуметтік-экономикалық өсу стратегиясын таңдау қажеттілігін айқындады. 2007 жылы қабылданған қоршаған орта және даму жөніндегі БҰҰ Конференциясының (Рио-де-Жанейро, 1992 ж.) және қоршаған орта мен орнықты даму жөніндегі кейінгі халықаралық форумдардың ұсынымдарын іске асыратын Қазақстан Республикасының Экологиялық тұжырымдамасы елдің орнықты дамуы, халықтың өмірі мен денсаулығының жоғары сапасы, сондай-ақ ұлттық қауіпсіздік қамтамасыз етілуі мүмкін екенін атап өтті. Ол үшін қоршаған ортаны қорғауға және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға бағытталған экология саласындағы бірыңғай мемлекеттік саясатты тұжырымдап, дәйекті жүргізу қажет. Табиғи жүйелерді сақтау және қалпына келтіру мемлекет пен қоғам қызметінің басым бағыттарының бірі болуға тиіс. Орнықты дамуға көшу тұжырымдамасы табиғи ресурстардың кең ауқымын, дамудың әлеуметтік, техникалық-экономикалық, саяси, экологиялық, демографиялық және әлеуметтік-мәдени аспектілерін қамтиды.

Пайдаланылған әдебиет тізімі

1. Қазақстан Республикасының қоршаған ортасының жай-күйі туралы ақпараттық бюллетені. N1 (45) Шығарылымы. - www.kazhydromet.kz, 2012. -77-79 б.
2. К.А. Алишева Экология. - Алматы: HAS, 2006. -304 с.
3. Алинов В.С. Экология және тұрақты даму. - Алматы: HAS, 2006. -304 с.
4. Экология және Ұлт денсаулығы. Студенттік топтардың кураторларына көмектесу. 6 кітап / ред.акад. ҚР ҰҒА А.М. Ғазалиева: - Қарағанды: Қарағанды мемлекеттік техникалық университетінің баспасы, 2011. – 96 с.
5. Қазақстан Республикасының экологиялық қауіпсіздік тұжырымдамасы. Астана, 2002. – 104 б.
6. ҚР Экологиялық кодексі, Астана, 2007. -187 б.

УДҚ 91

ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫ ЛАНДШАФТАРЫНЫҢ АНТРОПОГЕНДІК ПАЙДАЛАНУ ҚАРҚЫНДЫЛЫҒЫН БАҒАЛАУ

Бексаут Нүргүл Ағабекқызы

nurgulbeksaut@gmail.com

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ Жаратылыстану ғылымдары факультетінің